

Голові спеціалізованої вченої ради ДФ 36.053.057
у Дрогобицькому державному педагогічному
університеті імені Івана Франка,
доктору історичних наук, професору,
завідувачу кафедри історії України і правознавство
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка
Ільницькому Василю Івановичу

ВІДГУК

офіційного опонента Каліщук Оксани Миколаївни, доктора історичних наук,
професора на дисертацію Терещенка Романа Андрійовича
“Російсько-українська війна в політиці пам’яті України (2014 – 2022)”,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
в галузі знань 03 “Гуманітарні науки” за спеціальністю 032 “Історія та
археологія”

Ступінь актуальності обраної теми дослідження та зв’язок з відповідними планами галузей науки. Політика пам’яті у контексті російсько-української війни є надважливою, адже ця війна це не лише поля битв, а, можливо, передовсім битва за інтерпретацію історичних подій та національну ідентичність з цим пов’язаною. Повномасштабне вторгнення 2022 р. засвідчило, що російсько-українське протистояння є не ситуативним, а системним. В умовах військової агресії та спроб Кремля заперечити українську державність, політика пам’яті в Україні стала важливим чинником збереження суспільної єдності й цементування національної ідентичності. Слід погодитися з тими, хто твердить, що у цій війні відбувається зіткнення не лише візій минулого (а саме цю маніпулятивну тезу послідовно просувають пропагандисти Кремля), а й зіткнення світоглядних картин і ціннісних домінант, що перебувають в основі російського та українського політичних проєктів. Ідеологічна платформа війни, що триває з 2014 р., є наслідком і боротьби / протистояння, і взаємодії російської й української історичної, культурної та комунікативної пам’яті;

українська ідея виявилася антитезою “руського мира”. Збройна агресія рф активізувала переосмислення орієнтирів і звернення до історичного досвіду України, спричинивши перегляд стереотипів. Необхідність аналізу та переосмислення цих трансформаційних процесів зумовлює актуальність запропонованого дисертаційного дослідження.

Окрім того, повномасштабна війна загостила необхідність вирішення питання збереження пам’яті про загиблих захисників і захисниць, цивільних жертв, героїв опору. Практики комеморації мають значний запит у суспільстві, однак формування офіційного наративу пам’ятання російсько-української війни несе цілу низку викликів: політизація, селективність (вибірковість), незабезпечення гідного вшанування усіх жертв, розміщення та збереження пам’ятників, комодифікація війни. Попри те, що агресія рф триває, напрацювання концепцій увічнення є питанням поточного моменту, що робить тему дослідження значущою та актуальною.

Як стверджено у дисертації, дослідження виконано у межах науково-дослідної теми кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка “Актуальні питання всесвітньої історії” (схвалена Вченою радою ДДПУ імені Івана Франка 21 грудня 2023 р., протокол № 14). Праця п. Романа Терещенка відповідає стратегічним завданням відновлення історичної справедливості та формування громадянської свідомості Українського інституту національної пам’яті та корелює зі стратегічними напрямками гуманітаристики в Україні, пов’язаними із вивченням процесів націєтворення, збереження національної ідентичності та протидії безпековим викликам гібридної війни.

Обґрунтування наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення визначені підґрунтям дослідження (значний обсяг використаних джерел – 344 позиції, у тому числі опублікованих англійською та польською мовами); відповідністю визначених об’єкту, предмету та обраної проблематики паспорту спеціальності 032 –

історія та археологія; обраною методологією та стратегією дослідження (дисертант задекларував дотримання принципів наукової об'єктивності, історизму, системності та міждисциплінарності (с. 21), використав релевантні специфіці матеріалу та поставленим меті й завданням методологічний інструментарій та принципи – інституційний, аксіологічний, соціокультурний, цивілізаційний, біографічний, безпековий та ін.) та обраним понятійно-категоріальним апаратом; структурою роботи, яка відображає стратегію й логіку наукового пошуку; апробацією попередніх результатів шляхом доповідей на міжнародних та всеукраїнських конференціях.

Оцінка структури, змісту, завершеності й оформлення дисертації.

Обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих автором дисертації “Російсько-українська війна в політиці пам’яті України (2014 – 2022)” забезпечує структура роботи, яку складають вступ, три розділи, вісім підрозділів, висновки, список використаних джерел та додатки. Структура роботи підпорядкована досягненню поставленої мети та розв’язанню поставлених завдань, є логічною та пропорційною. У вступі сформульовано актуальність теми, визначено предмет, об’єкт, мету та завдання, обґрунтовано теоретико-методологічну основу, наукову новизну та інші обов’язкові елементи.

У першому розділі “Історіографічні, джерелознавчі та теоретико-методологічні підходи дослідження” автор класично розглядає історіографію, джерельну базу, характеризує застосовану методологію. Заслуговує на окрему згадку спроба дисертанта здійснити класифікацію матеріалу. Так, історичну літературу він поділив на чотири базові групи: фундаментально-теоретико-методологічного спрямування; присвячені механізмам творення історичної пам’яті в Україні; студії російсько-української війни 2014 – 2022 рр.; публікації щодо трансформації меморіальної політики на тлі російської збройної агресії. Джерельну базу дисертант сформував у чотири репрезентативні групи: нормативно-правові

акти (закони, укази Президента, постанови КМУ, рішення ОМС); інституційно-звітні матеріали УІНП та підручники з історії України 2015 – 2022 рр.; медіаресурси та матеріали символічного простору (офіційні промови, каталоги перейменувань та демонтованих пам'ятників); соціологічні (опитування Центру Разумкова, фонду “Демократичних ініціатив”, Київського міжнародного інституту соціології). Аналіз чинників, механізмів та етапів формування національної пам'яті дозволив п. Руслану Терещенку запропонувати авторську періодизацію: лютий 2014 – квітень 2015 рр. – стихійна комеморація “знизу”; квітень 2015 – 2018 рр. – законодавча інституалізація та символічний розрив; 2018 – лютий 2022 рр. – інституційна консолідація; з лютого 2022 р. – радикалізація меморіального дискурсу в умовах повномасштабного вторгнення.

Використовуючи освітні механізми, публічну риторику, медіапростір, комеморативні практики, систему символічних рішень, політика пам'яті здійснює відбір, упорядкування й нормативне закріплення інтерпретацій минулого у тому числі з огляду на безпекові виклики.

Тож не випадково другий розділ дослідження “Організаційно-правові засади формування політики пам'яті України” присвячений інституційним засадам та нормативно-правовому забезпеченню політики пам'яті щодо російсько-української війни. Автором з'ясовано, що впродовж 2014 – 2022 рр. в Україні здійснено масштабну інституційну перебудову, яка набула характеру багаторівневої системи (с. 174).

Важливою є думка, висловлена дисертантом, про залежність пострадянської пам'яті від політики пам'яті політичних еліт. В одні періоди (президентство Леоніда Кравчука й Віктора Ющенка, Петра Порошенка й Володимира Зеленського) офіційна пам'ять про війну попри балансування між парадигмами все ж залишалася проукраїнською; тоді як у час правління Леоніда Кучми еволюціонувала від проросійського погляду до змішаного, а то й проукраїнського (хоч так і не стала повністю проукраїнською).

Окремої уваги у роботі приділено декомунізаційним процесам. Особливо важливою, на думку п. Романа Терещенка, у цьому контексті стала розробка чотирьох законів про декомунізацію, ухвалених за основу Верховною Радою України 9 квітня 2015 р. після того, як тодішній директор УІНП Володимир В'ятрович представив їх народним депутатом. Автор увиразнив суспільний рівень через характеристики явища, яке отримало назву “ленінопад”, який мав стихійний характер і змінив символічний ландшафт країни, передовсім у центральних та східних регіонах (с. 81). Прикладом змін історичної пам'яті в Україні може бути також функціонування дискурсу “Великої Вітчизняної війни”, який став демаркаційною лінією українського та російського наративів. На зміну святкування 9 травня прийшло вшанування 8 травня, в Україні визначальним стало гасло “Ніколи знову”, тоді як у Росії – “Можемо повторити”.

У контексті російсько-української війни, що триває з 2014 р., важливими є комеморативні практики, які за ці понад десять років зазнали кількісних та якісних змін. Саме ці питання розглянуто у третьому розділі дослідження “Напрямки меморіальної політики України щодо російсько-української війни”.

Досліджено владні комеморативні практики, які знайшли вияв у формуванні нового комеморативного календаря (14 жовтня – День захисників і захисниць України, 29 серпня стало Днем пам'яті захисників України, які загинули у боротьбі за незалежність, суверенітет та територіальну цілісність, а 20 лютого – День Героїв Небесної Сотні), змінах у нагородній системі (масовіший характер надання звання Герой України та ін.), маркуванні публічного простору (перейменування вулиць, вшанування пам'яті героїв сучасної війни та ін.). Важливий висновок автора про гібридність моделі комеморації, коли громадські ініціативи випереджали кроки офіційних структур, а держава задавала нормативні рамки.

Жодні інші засоби масової комунікації донині не здатні замінити шкільний підручник у його засобах впливу на самоідентифікацію

найрізноманітніших суспільних груп (учнів, вчителів, батьків). Тож цілком виправданим є детальний аналіз автором як представлена російсько-українська війна у шкільних підручниках та позаурочному процесі (с. 153 – 168).

Висновки базовані на викладеному матеріалі і містять узагальнені положення отриманих результатів дослідження, логічно обґрунтовані, відповідають поставленим завданням і меті. У висновках автор серед іншого твердить, що “сформований до початку повномасштабного вторгнення базис національної пам’яті став важливим ресурсом суспільної стійкості” (с. 177) та визначає перспективні напрямки студій.

Повнота викладу результатів в опублікованих працях. Основні наукові положення та практичні результати дослідження, висновки та рекомендації автор виклав у дев’яти авторських публікаціях – 5 статтях у фахових періодичних виданнях України (2 з них – у співавторстві) та 3 працях у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій. Публікації автора охоплюють різноманітні аспекти досліджуваної теми та засвідчують повному викладу положень, представлених у дисертації, що підтверджує перелік публікацій у яких викладені основні положення кожного з розділів.

Наукова новизна отриманих результатів. Важливими результатами, які становлять наукову новизну дисертації п. Романа Терещенка, є наступні – аналіз політики пам’яті щодо російсько-української війни до широкомасштабного вторгнення на рівні дисертаційного дослідження; класифікація державних та недержавних інституцій, які формують і впливають на динаміку політики пам’яті та паралельний характер інституціалізації пам’яті про війну; здійснена класифікація нормативно-правових актів 2014 – 2022 рр. (ті, що трансформували символічний простір та ті, що формували комеморативні практики); аналіз трансформації суспільної свідомості через зіставлення даних соціологічних опитувань щодо політики пам’яті впродовж 2014 – 2022 рр.; встановлення взаємозв’язку між

етапами політики пам'яті і цілеспрямованими діями та рішеннями Президентів України.

Практичне значення одержаних результатів. Наукові напрацювання п. Руслана Терещенка мають очевидне теоретичне і практичне значення. Виокремлення заслуговує прикладна сторона дослідження, увиразненням якої є перелік перспективних напрямів дослідження, запропонований дисертантом. Представлена у дисертації дворівнева періодизація політики пам'яті може бути використано у діяльності УІНП та МКІП при плануванні меморіальних стратегій у майбутньому. Здійснений у роботі аналіз нормативно-правової бази є підґрунтям для її систематизації та удосконалення. Отримані результати є підґрунтям для якісного оновлення відповідних підрозділів навчальних підручників і посібників. Рівно ж матеріали дисертації можуть бути використані у закладах вищої освіти при читанні нормативних та вибіркових освітніх компонентів з новітньої історії України, політології, музеєзнавства.

Особистий внесок здобувача в одержання наукових результатів. Дисертація є самостійним науковим дослідженням п. Романа Терещенка. Ідея роботи, визначення завдань та структури роботи розроблені здобувачем. Усі наведені положення та висновки належать автору одноосібно. Це підтверджує належну апробацію матеріалів дослідження і виконання вимог щодо кількості публікацій, які необхідні для подання роботи до розгляду у разовій спеціалізованій раді.

Відсутність / наявність порушення академічної доброчесності. Аналіз дисертаційного дослідження п. Романа Терещенка “Російсько-українська війна в політиці пам'яті України (2014 – 2022)” та публікацій, у яких представлені основні результати, дає підстави ствердити ознак порушення академічної доброчесності (академічний плагіат, самоплагіат, фальсифікація) не виявлено. Усі випадки використання ідей, результатів та прямих цитат інших авторів мають покликання на відповідні джерела,

теоретичні положення оформлені коректно і відповідають нормам законодавства про авторське і суміжні права.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

Поряд з викладеними позитивними характеристиками, дисертаційна робота не позбавлена певних недоліків та дискусійних моментів.

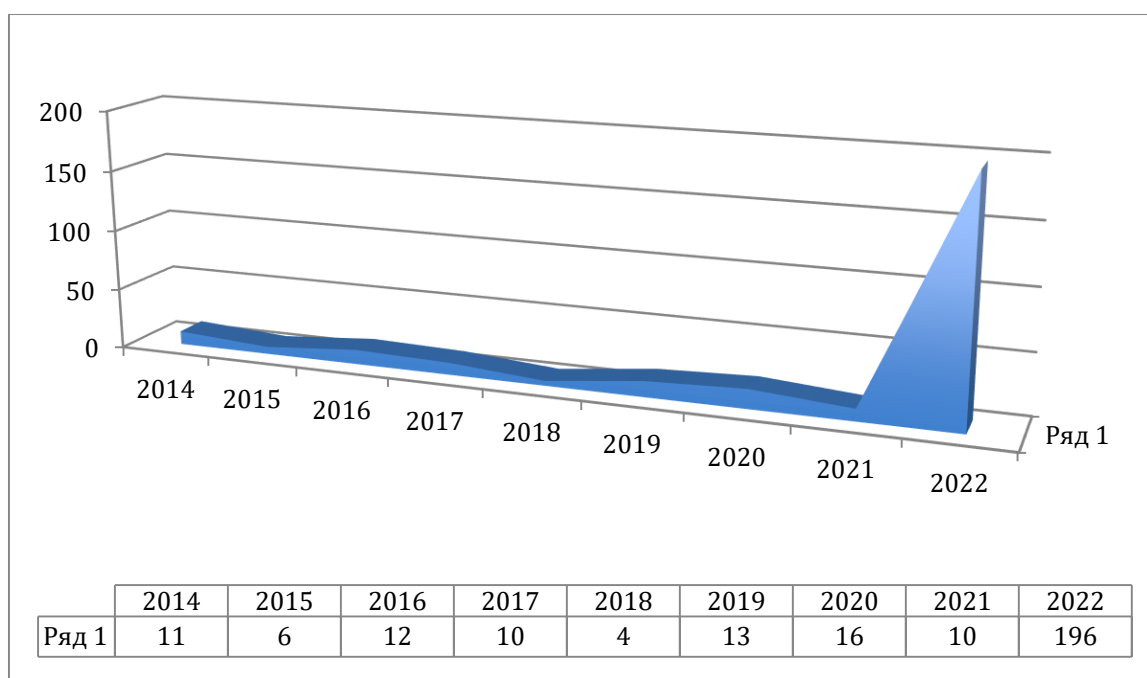
Визнаючи вичерпність представленої джерельної бази, усе ж, на нашу думку, потребує уточнення та конкретизації характеристика шкільних підручників як історичного / історіографічного джерела. Короткі ремарки двома реченнями “Значну роль відіграють також шкільні підручники з історії України, еволюція текстів яких є прямим відображенням змін офіційного державного наративу” (с. 40) та ідентичне “Значну роль відіграють шкільні підручники з історії: порівняння змін у них дозволяє відстежити зміни у поданні минулого” (с. 41) без зазначення підручники яких саме авторів були використані у роботі (хоч і визнаємо, що їх детальний аналіз присутній у третьому розділі) та окреслення особливостей їх використання як джерела у роботі видаються недостатніми.

З огляду на значимість, на нашу думку як полоніста, видається недостатньою характеристика у межах одного речення реакції політикуму РП на закон № 314-VIII “Про правовий статус та вшанування пам’яті борців за незалежність України у XX ст.”. Цей сюжет може добре ілюструвати використання “війн пам’яті” в умовах гібридної війни РФ проти України. Рівно ж не знайшло відображення ситуації довкола пам’ятника у Одесі Катерині II саме у контексті гібридної війни. Ширшого розкриття, на нашу думку, потребує як реабілітація та реінтеграція ветеранів пов’язана з реалізацією політики пам’яті.

Робота виграла б, коли б певні твердження були підкріплені прикладами. Так, коли автор говорить про методичні матеріали Українського інституту національної пам’яті (с. 102) хотілося б щоб були наведені конкретні позиції.

Потребує, на нашу думку, пояснення принцип підбору прикладів, які ілюструють явища політики пам'яті. Так, до прикладу, у сюжеті про комеморацію Героїв Небесної Сотні, не потрапив пам'ятки у Луцьку, який був відкритий у Луцьку 23 серпня 2015 р. на могилі Василя Мойсея.

У роботі неодноразово згадано про отримання понад 150 захисниками звання Герой України (с. 142, 152, 169, 175). Дослідження виграло б, коли б автор навів статистику нагородження “Золотою Зіркою” за роками, що дозволило б виявити динаміку цього процесу і очевидну зміну статусу цієї нагороди з початком широкомасштабного вторгнення.

Дискусійним є твердження про те, що в інших пострадянських країнах декомнізація часто залишалася на рівні символічних жестів, тоді як в Україні вона набула характеру комплексної державної політики, закріпленої законодавчо (с. 116). Щонайменше досвід країн Балтії не підтверджує цю тезу.

Водночас, наведені зауваги не впливають на в цілому позитивну оцінку представленого до захисту дисертаційного дослідження.

Загальний висновок та оцінка дисертації. Рецензоване дослідження Романа Анатолійовича Терещенка на тему: “Російсько-українська війна в політиці пам'яті України (2014 – 2022)” відповідає кваліфікаційним вимогам.

Положення, які виносяться на захист, сформульовані чітко, відповідають предмету, меті і завданням, містять наукову новизну, належно апробовані.

На підставі зазначеного вважаємо, що робота “Російсько-українська війна в політиці пам’яті України (2014 – 2022)”, подана до захисту на здобуття ступеня доктора філософії відповідає вимогам, що передбачені наказом Міністерства освіти і науки України № 40 від 03. 02. 2017 р. “Про затвердження Вимог до оформлення дисертацій” (зі змінами № 759 від 31. 05, 2019), постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12. 01. 2022 р. “Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження доктора філософії” (зі змінами, внесеними Постановою КМУ від 21. 03, 2022 р. № 341 та 19. 05. 2023 № 502), а її автор – Терещенко Роман Анатолійович – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – Історія та археологія.

Офіційний опонент

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри всесвітньої історії
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

Оксана Калішчук